

В.Є.Скляренко

ТЕЛЕБАЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті систематизовано й проаналізовано шлях розвитку та сучасний стан телебачення України, його місце у системі масових комунікацій. Окреслюються найважливіші напрямки діяльності загальноукраїнських та регіональних телеканалів, висвітлення ними політико-економічних і соціокультурних проблем.

Уже давно телебачення є звичайним явищем нашого життя, стрімкий розвиток якого привертає постійну зацікавленість населення, учених, письменників, журналістів. В Україні 1 лютого 1939 р. зі студії Будинку радіо у Києві було проведено першу телевізійну передачу, а за 12 з половиною років – у листопаді 1951 р., у чергову річницю «Жовтневої революції» – відбувся показ військового параду й демонстрації трудящих. Київський телецентр був прийнятий у постійну експлуатацію і розпочав роботу через рік, у листопаді 1952 р. Незабаром почали діяти Донецька та Одеська студії телебачення, у грудні 1957 р. – телевежа на Високому замку у Львові, 30 квітня 1958 р. – студія у Дніпропетровську, 8 липня – телецентр у Луганську, у 1959 р. – телестудії у Сімферополі, Запоріжжі й Херсоні.

30 травня 1954 р. в Києві вперше було проведено позастудійну передачу за допомогою ПТС-52. Із приміщення театру опери і балету транслювалося врочисте засідання, присвячене 300-річчю «возз'єднання України з Росією» (до речі, перший зразок пересувної телевізійної станції було подаровано Держтелерадіо СРСР саме Київському телецентрові)¹.

¹ Скляренко Вероніка Євгенівна – завідувач відділу творчого об'єднання громадсько-політичних програм Національної телекомпанії України.

1 травня 1956 р. в ефір вийшла перша програма Одеської студії телебачення, а через чотири роки завдяки введеній в експлуатацію напередодні кабельній магістралі Москва – Київ першотравневий репортаж із Красної площі дивилися у кількох центральних областях України. Москвичі зі свого боку побачили святковий Хрещатик. 8 травня 1965 р. із Севастополя було передано репортаж про 20-річчя перемоги у війні.

В історії українського телебачення виділяються два етапи: 1951–1991 рр. і 1991–2005 рр. У першому інтенсивно розвивалося мовлення у великих промислових центрах республіки. Побудова системи радіорелейних ліній створила умови для об'єднання української телемережі та створення спільного телевізійного каналу. Однак обов'язковість приймання телесигналу з Москви в обласних центрах України не сприяла, а, навпаки, гальмувала розвиток нових студій телебачення.

Закон про п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. передбачав спорудження телецентрів у Ленінграді, Свердловську й Києві. Будівництво останнього розпочалося 1949 р. на Хрещатику, 26. Наприкінці 1961 р. 15 областей приймали програми Центрального телебачення (ЦТ), київської студії – 7², діяло 12 програмних телецентрів. 58% населення дістали змогу дивитися телевізійні передачі. 1962 р. кияни отримали другу програму. Через рік на двох телеканалах почав працювати Луганський телевізійний центр³. Наприкінці 1964 р. в Україні працювало 14 програмних телецентрів, 6 потужних і 70 малопотужних ретрансляторів. Це дозволило наступного року розпочати мовлення по об'єднаній республіканській телепрограмі у 12 областях. 6 березня 1972 р. Україна першою з-поміж союзних республік запровадила двопрограмне телевізійне мовлення. Перша програма ЦТ охоплювала 80% населення республіки, друга (УТ) – 60%. На Київ та область працював передавач третьої програми⁴.

Таким чином, перший етап будівництва й розгортання роботи програмних телецентрів тривав 15 років. Ось його хронологія: Київський – листопад 1951 р., Харківський – лютий 1955 р., Донецький – серпень 1956 р., Одеський – жовтень 1956 р., Львівський – грудень 1957 р., Дніпропетровський – квітень 1958 р., Сімферопольський – липень, Запорізький – серпень, Херсонський – вересень, Миколаївський – грудень 1959 р., Сумський – квітень 1961 р., Чернівецький – жовтень 1962 р., Кіровоградський – травень 1965 р., Закарпатський – листопад 1967 р.⁵

1990-ті рр. ознаменувалися кардинальними змінами у суспільно-політичному житті України. 24 серпня 1991 р. проголошено незалежність, а у червні 1996 р. – прийнято Конституцію нашої країни. У перші роки після проголошення незалежності відбулося розшарування суспільства, формування політичних еліт та наступне їх протистояння, через порушення конституційних прав і свобод формувалися протестні настрої, які проявилися згодом у Помаранчевій революції 2004 р. Економічний хаос, руйнування соціальної сфери, зменшення загальної чисельності населення не сприяли зростанню авторитету держави. Не вдалося за цей час консолідувати суспільство в єдину політичну націю і створити на її основі об'єднуючу духовну та моральну атмосферу. Екс-президент Л.Кравчук наприкінці десятого року існування незалежної України визнавав: «Ми не можемо знайти оптимального свого варіанту, власної моделі національної економіки, національного поступу»⁶. «Зупинились підприємства, шахти. Згорнуте масове житлове будівництво, практично не ведеться будівництво промислових підприємств, інших інженерних споруд. Люди вперше відчували на собі, що таке безробіття», – таких висновків дійшли науковці Інституту соціології НАН України⁷.

Історія телебачення України висвітлювалася у літературі – її аналізували, обґрунтовували шляхи подальшого розвитку, підбивали підсумки досягнутого, розкривали дії окремих осіб та колективів. Найбільший внесок зробили істори-

ки, викладачі спеціалізованих вищих навчальних закладів, організатори й керівники засобів масової інформації, чий публікації базувалися на усвідомленні зростання ролі ЗМІ під час становлення незалежності України.

У колективній праці «Українське телебачення: вчора, сьогодні, завтра» систематизовано й розглянуто діяльність обласних і всеукраїнських телевізійних студій, вплив законодавчих та нормативних актів («Об'єктивні негаразди недофінансування в 1996–2000 рр. помножилися на суб'єктивізм частих кадрових змін наступного п'ятиріччя і призвели до цілого ряду небажаних наслідків: відтоку кваліфікованих кадрів, скорочення обсягів загального та власного мовлення, «обрізання» Першого національного телеканалу. У кінцевому підсумку знизилася і популярність телеканалу на фоні якісних змін у приватних телеканалах»⁸).

Поява електронних засобів комунікації дала поштовх змінам соціального й культурного контексту. Цим питанням було присвячено книгу професорів Страсбурзького університету гуманітарних наук (Франція) Ф.Бретона й Квебекського університету (Канада) С.Пру «Вибух комунікації. Народження нової ідеології» (1990 р.). Канадські науковці К.Крос та Р.Гакет у монографії «Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції» відзначають, що ці комунікації реалізуються через ЗМІ в «тій сфері суспільного життя, де відбувається обмін інформацією, поглядами з питань, які становлять загальний інтерес», дають можливість сформуватися громадській думці⁹.

Нововведення визначаються конфліктними взаємовідносинами трьох рівнів – ідеологічним, політичним, економічним – та контролюються, як правило, значною мірою державним апаратом. «Комунікація, – це процес спілкування, зв'язку, взаєморозуміння ... людей на різних рівнях, у різних формах і масштабах, який служить важливим «механізмом» матеріального, соціального і духовного функціонування та вдосконалення суспільства і кожного індивіда»¹⁰.

Засобам масової інформації належить важливе місце у висвітленні складних процесів державного, політичного, економічного, соціального, культурного реформування країни. «Галузі ЗМІ – видавнича справа, преса, радіо й телебачення (ТБ) – мають найбільш глибоке історичне коріння: видавнича справа є ровесником західного відродження, вік преси обчислюється майже двома сторіччями, радіо і ТБ, незважаючи на відносну молодість, устигли пройти шлях блискавичного розвитку»¹¹. Будь-яка цілеспрямована діяльність вимагає збору передачі та обробки інформації. Людину завжди супроводжували інформаційні потоки, котрі викликали до життя книгодрукування, пошту як державний механізм, а згодом радіо й телебачення¹².

На початку 1990-х рр. ЮНЕСКО ухвалила нову стратегію у галузі комунікації, котра мала стати стрижнем поширення інформації на міжнародному та національному рівнях, збалансовану на більш широку її передачу з метою вільного вираження думок, зміцнення можливостей країн, що розвиваються¹³.

Технічні засоби соціальної комунікації охоплюють три великих «території» – ЗМІ, телебачення, інформатику. При цьому засоби масової інформації, як ідеологічний інструментарій, прагнуть посісти першорядне місце в індустрії комунікації, що особливо характерно для другої половини минулого століття. «Питанням комунікації у нас не приділялося і не приділяється належної уваги. Ми відстаємо від комунікативних лідерів (скандинавів, японців, американців) і навіть від деяких колишніх «братів» по пострадянському простору. Саме від того, наскільки ми зуміємо вписатися у сучасний комунікативний глобальний світ, як використаємо комунікативні технології для розвитку управління, економіки, соціальної сфери й культури, залежить не лише доля держави України, а й доля української нації»¹⁴.

У світі не існує цивілізованих країн, котрі б не мали засобів масової інформації. Вони є продуктом громадської думки та чинником, який її формує. Мас-медіа виступають посередником між суспільством, громадськими організаціями, окремими громадянами, державними, політичними і владними інституціями. Свобода поширення інформації є важливим елементом демократичної системи країни, складовою частиною відповідальності правлячих еліт за надання громадянам можливості робити власні висновки. Ефективність політичної комунікації перебуває у прямій залежності від того, хто її контролює. «Політична комунікація, – стверджують К.Крос та Р.Гакет, – є соціальною взаємодією через повідомлення, яка стосується управління і здійснення влади у суспільстві»¹⁵.

Політичну діяльність мас-медіа, функціонування інформаційної системи намагається гарантувати влада. «Оперативність, ефективність перебігу інформаційних процесів, своєчасність та повнота інформаційних трансакцій, необмежений розвиток альтернативних поглядів на суспільний розвиток формують принципово важливі чинники самозбереження і розвитку соціуму і влади»¹⁶.

Інформатизація суспільства – один із найважливіших напрямків науково-технічного прогресу, що охоплює широке соціальне тло та справляє вплив на життя й діяльність чи не кожної людини. Закон України «Про концепцію національної програми інформатизації» (1998 р.) визначив її «як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на створення умов для інформаційних потреб, реалізації прав громадян та суспільства на основі створення, розвитку інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій»¹⁷.

Нині світ вступив у період четвертої комунікативної революції, пов'язаної передусім із використанням телематичних медіа, що формують нову комунікативну реальність. Із 2000 р. в Україні почала діяти національна програма інформатизації.

Інформаційна культура – важлива складова загальної культури суспільства. Вона включає взаємозв'язки людей у процесі праці, турботу про їхній побут, професійний і моральний рівень. Досліджень, які розглядають інформаційну культуру як найважливішу умову та чинник трансформації, що відбувається, вочевидь, в Україні не існує¹⁸. Наукова розробка проблем інформаційного простору перебуває на початковій стадії, навіть саме поняття не має загальнозначного трактування: «під національним інформаційним простором слід розуміти, насамперед, структурність і протяжність інформаційного зв'язку суспільства: матеріальні (технологічні) можливості отримання, збереження і розповсюдження інформації на території країни і за її межами за допомогою всіх діючих компонентів національної (загальнодержавної) системи інформації та зв'язку, діяльність якої має гарантоване правове забезпечення»¹⁹; «найбільш повно відповідали б національному та міжнародному простору гуманізм, демократизм, загальнолюдські цінності»²⁰.

Поняття «український інформаційний простір» має бути невід'ємною складовою цивілізаційного процесу. Соціум все активніше уникає державного халявання в інформаційному просторі, занурюючись у світ інтерактивних медій, входячи в діалог із цілим світом²¹. Діяльність ЗМІ, функціонування інформаційних систем є найголовнішим гарантом стабільності самої влади. Оперативність, ефективність перебігу інформаційних трансакцій, необмежений розвиток альтернативних поглядів на суспільний розвиток формують принципово важливі чинники самозбереження й розвитку соціуму та влади²².

Процес пошуку місця ЗМІ у суспільстві є складним і тривалим. Вектори взаємодії держави, суспільства, засобів масової інформації перебувають у постійному русі, зазнають змін. Звільнення українського інформаційного простору

ру від тоталітарного минулого відбувалося вкрай повільно. Передусім це пов'язано з тим, що владні структури так і не взяли курс на побудову України як національної держави, попри те, що такою є фактично будь-яка європейська держава²³. Екс-президент Л.Кучма на зустрічі в лютому 2002 р. з колективом Держкомітету інформаційної політики змушений був визнати, що «у нас немає цілісної інформаційної політики, немає єдиних підходів до її формування та проведення».

Українське державне телебачення залишається маловпливовим. Перший канал до реформування (у січні 2005 р.) мав телеаудиторію у 2,25% глядачів, а в липні того ж року вона скоротилася до 1,1% (тоді, як аудиторія «5 каналу» під час Помаранчевої революції сягала 10–11%)²⁴. У праці «Гуманітарна політика української держави в новітній період» (2006 р.) характеризуються співвідношення реальності і символічного світу у житті людини, розвиток комунікації й культурної гегемонії, ментальність та специфіка українців, використання ними засобів масової інформації. «Якщо взяти телебачення, то говорити про його українськість досить проблематично. Провідні комерційні канали «Інтер», «1+1», «ICTV», «Новий канал», «СТБ» у найкращий телечас демонструють неукраїнську продукцію – російські серіали, фільми, шоу, концерти, а також американське кіно. Значна частина ефірного часу на цих каналах звучить російською мовою»²⁵.

Свобода отримання й поширення інформації не означає автоматично наповнення її відповідним змістом. Усе залежить від цілей комунікатора, котрих той домагається на певному інформаційному полі, використовуючи практично необмежений культурницький потенціал масової комунікації²⁶. Сучасна телекомунікація з її прямим мовленням, супутниковим, кабельним і касетним телебаченням значно розширила вплив на суспільство, його інформаційний простір. «Хто не бачить необхідності у тому, щоб мас-медіа подавали щоденну оперативну і різнобічну хронікально-новинну і різнобарвну інформацію, той не усвідомлює найпершого обов'язку журналіста; хто зводить усю сутність ЗМІ лише до фіксації та повідомлення новин, той загалом не розуміє глибокої сутності журналізму»²⁷. Журналістика – суспільне явище, породження суспільної дійсності, проте вона не може бути незалежною від суспільного життя, не заангажованою ним.

Відкритість державної влади створює можливість використання отриманої інформації для розв'язання невідкладних проблем і одночасного опосередкованого впливу на них. Досягається це здебільшого об'єктивністю та неупередженістю подачі інформації. Інформаційні телепрограми, існуючі в єдиному просторі ЗМІ, відпрацьовували у перехідний період власну методичку подачі матеріалів, постійно шукали нові комунікативні ідеї, нагромаджували досвід, використовували досягнення телемовлення інших країн. «Саме від засобів масової комунікації залежить інформаційне забезпечення суспільства, саме ці засоби формують інформаційний простір держави та визначають її інформаційну політику, чим і впливають на систему прийняття рішень людьми, державними інституціями і владою»²⁸.

«Свобода слова по-українськи – це можливість друкувати та подавати матеріали, які не шкодять інтересам правлячої верхівки. Подання таких матеріалів допускається лише у виданнях, що мають незначний вплив на аудиторію (малий тираж, радіус мовлення, популярність та ін.). У таких випадках влада знайде будь-який важіль, аби подібні компрометуючі матеріали більше не з'являлися в інформаційному просторі держави, або сам засіб масової інформації більше «не захотів» займатися такою інформацією»²⁹.

Упродовж досліджуваного періоду в Україні відбулася структуризація теледіяльності, виникло конкурентне середовище у системі електронних ЗМІ, розвинулися регіональні електронні засоби масової інформації. Поряд із Національною телекомпанією України в ефірі з'явилися телеканали «ICTV», «1+1», «Інтер», «Новий канал», «СТБ» та ін. Якщо у 1993 р. мовлення держав-

них телерадіоорганізацій становило 150 годин на добу, то на початку 1999 р. – уже 791. Нині телерадіоорганізацій налічується 1100, а обсяг мовлення становить майже 9000 годин на добу. Як загальнонаціональні в Україні функціонують 11 телекомпаній, 6 радіокомпаній, понад 20 регіональних телерадіоорганізацій³⁰.

Можна твердити і про тенденцію поступового зростання. На найбільшому європейському форумі аудіовізуального контенту MIPTV-2008, що відбувся 7–11 квітня 2008 р. у французькому Канні, і який відвідали 13 тис. фахівців, від України було представлено 32 компанії, включаючи провідні телеканали. Серед уперше зареєстрованих – телеканал «ТВІ», який нещодавно вийшов в ефір, продакшн-компанія «Амедіа Україна», перший автомобільний канал. З'явився також новий канал ТРК «Футбол»³¹.

«Незважаючи на, здавалося б, більш, ніж достатню кількість періодичних видань, телевізійних каналів, радіостанцій, що діють у медійному просторі України, поінформованість населення щодо найважливіших подій у нашій державі потребує значного поліпшення»³², – відзначав президент Української асоціації парламентських журналістів М.Орловський.

Вільні й незалежні ЗМІ гарантують відкритість суспільства, прозорість процесів, які у ньому відбуваються. Отримавши чимало політичної свободи, засоби масової інформації «опинилися під пресою фінансової, економічної недостатності. Рідко яке видання може вижити самостійно, абсолютна більшість газет, журналів, телеканалів і радіостанцій змушені жити на дотації»³³.

Видання найрізноманітнішого спрямування – ліві, праві, патріотичні, навіть екстремістські – з їхньою політичною заангажованістю виявилися неспроможними створити об'єктивну картину буття українського народу. «Серед усіх ЗМІ телебачення давно стало найпотужнішим – і за показниками інформаційного насичення, і за могутністю впливу на людську свідомість, і за коштами, які обертаються у цій сфері, і за підвищеним інтересом найвпливовіших політичних сил, у тому числі і закордонних»³⁴. Пережитки недавньої тоталітарної системи підказують теперішнім представникам влади лише один головний шлях побудови цих стосунків: тримати журналістів у своїх руках, тобто мати важелі управління пресою, впливати на неї. Нині це здебільшого фінансові, економічні важелі³⁵.

У пострадянській Україні зафіксовані непоодинокі випадки переслідувань журналістів із боку владних структур. Найбільший резонанс отримували факти вбивства й каліцтва працівників засобів масової інформації. П.Тарасюк, зібравши відомості про журналістів, котрі зазнали переслідувань, виклав їх у книзі «Хто наступний?»: «На жаль, читач не знайде прямої відповіді на законмірне питання: «Хто вбивці журналістів?». Бо цього жодного разу не зробило українське правосуддя. Зате зрозумілим стає після прочитання книги, за що безжалюно вбивали людей, єдиною зброєю яких було друковане слово»³⁶. У книзі вміщено матеріали про загибель 21 журналіста, із-поміж яких тележурналіст і народний депутат В.Бойко, засновник і редактор газети «Вечерня Одеса» Б.Дерев'яно, власкор «Киевских ведомостей» П.Шевченко, завідувач відділу часопису «День» В.Коцюк, звукооператор та ведучий програми «Суботній експрес» радіостанції «Транс-М-Радіо» у Криму О.Мотренко, власкор вінницької газети «Панорама» в Козятині А.Танадайчук, відповідальний секретар газети Прикарпатського військового округу «Армія України» підполковник І.Кузик, редактор газети «Слава Севастополя» В.Іванов, член Спільки письменників, редактор часопису «Оболонь» (Київ) А.Таран, кандидат історичних наук, журналіст Ю.Джеджула та інші, які загинули в період 1991–1997 рр. У книзі є чимало даних про бездіяльність правоохоронних органів, поспішні рішення судів та ін.

Убивство журналіста Г.Гонгадзе спричинило значний суспільно-політичний резонанс у нашій державі й за кордоном. Цей трагічний випадок доповнив сумну статистику смертей тих, хто загинув унаслідок своєї професійної діяльності. Окремих із них цькували у судах, вимагаючи в позовних заявах мільярди гривень відшкодування (зокрема у 1997 р. близько 90 млрд, з яких 1,5 млн суди постановили стягнути³⁷).

На початку жовтня 2002 р. група відомих українських журналістів виступила проти політичного тиску і цензури. Звернення до влади під назвою «Політична цензура в Україні», яке підписали близько сотні журналістів, свідчило про початок організованого руху вітчизняних працівників мас-медіа. Суспільний дискурс щодо проблем політичної цензури, причини виникнення й перебіг протестного руху 2002 р. докладно висвітлювалися свого часу³⁸. Восени 2002 р. вітчизняна журналістика, здається, уперше за час свого існування не тільки в незалежній пострадянській Україні, а й узагалі за час свого буття спромоглася на колективний, публічний та організований спротив у відповідь на політичний тиск із боку взаємозалежних можновладців та фінансово-політичних угруповань³⁹.

28 жовтня 2004 р. 41 журналіст п'яти центральних телеканалів – «Інтер», «ІСТV», «Новий», «Тоніс», «НТН» – заявили про політичний тиск. Ще сім журналістів з «1+1» на знак протесту проти цензури у той же день звільнилися з роботи. Протести журналістів неодноразово спрямовувалися й раніше проти дій заповзятих адміністраторів, які прагнули підкорити їх діяльність своєму впливу. Так, упродовж перших двох років перебування на посаді київського міського голови Л.Черновецький «зумів» двічі очолити список ворогів української преси, поставивши муніципальні ЗМІ собі на службу та обмеживши доступ журналістів до суспільно важливої інформації. Складається враження, що ТРК «Київ», котра утримується за кошти платників податків, належить не київській громаді, а особисто мерові. Є його приватною власністю, такою ж, як до недавнього часу був «Правексбанк»⁴⁰.

Викладене вище дає підстави зробити висновок: засоби масової інформації й влада повинні знайти можливість виступити партнерами розбудови нової України, прискорення її розвитку, дотримання взаємної відповідальності. Важливий соціальний інститут, яким є ЗМІ, покликаний заповнювати національний інформаційний простір змістовними, правдивими повідомленнями у різній манері подачі, займати конструктивну позицію щодо утвердження національної ідеї, проблем державного будівництва, реформування економіки, зміцнення духовності, прищеплення почуття патріотизму, гордості за свою незалежну державу.

¹ Телекритика. – 2008. – №5. – С.88.

² Українське телебачення: вчора, сьогодні, завтра. – К., 2006. – С.29.

³ Там само. – С.30.

⁴ Там само. – С.6–7.

⁵ Там само. – С.34–35.

⁶ Новітня історія України 1991–2001: Роздуми сучасників. – К., 2001. – С.79.

⁷ Там само. – С.555.

⁸ Українське телебачення... – С.308.

⁹ Крос К., Гакет Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції. – К., 2000. – С.10.

¹⁰ Сапунов Б.М. Философские проблемы массовой информации и телерадиокоммуникации. – Москва, 1998. – С.41. Цит. за: Буряк В. Комунікаційні основи інформаційного відображення // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Вип.11. – Л., 2003. – С.352.

¹¹ Бретон Ф., Пру С. Взрыв коммуникации. Рождение новой идеологии // Специализированная информация. – Москва, 1990. – С.4.

- ¹² Ефремов А.Н. Информационный взрыв: проблемы реальные и мнимые. – Москва, 1985. – С.3.
- ¹³ Приступенко Т. Діяльність ЮНЕСКО щодо розвитку незалежної та патріотичної преси // Журналістика-98. – К., 1998. – С.25.
- ¹⁴ Гуманітарна політика Української держави в новітній період. – К., 2006. – С.312.
- ¹⁵ Крос К., Гакет Р. Вказ. праця. – С.10.
- ¹⁶ Стрекаль М. Інформаційне суспільство та феномен «неефективної влади» // Журналістика-98. – К., 1998. – С.43.
- ¹⁷ Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» // Голос України. – 1998. – 4 лютого.
- ¹⁸ Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра. – К., 1996. – С.80.
- ¹⁹ Информационная культура. – Донецк, 1999. – С.20.
- ²⁰ Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра. – С.88.
- ²¹ Грищенко О., Шкляр В. Преса і політика. Проблеми, концепції, досвід. – К., 2000. – С.3–4, 7–9.
- ²² Сучасна інформаційна політика. – К., 1999. – С.34.
- ²³ Там само. – С.8.
- ²⁴ Гуманітарна політика української держави. – С.339.
- ²⁵ Там само. – С.340–341, 355. Результати опитування див.: Шарма Р., Дюсен Н. Ставлення та очікування: опитування громадської думки в Україні в 2003 р. – К., 2004.
- ²⁶ Шаповал Ю.Г. Національна журналістика // Наукові праці. – Т.ІІ. – Л., 2006. – С.192.
- ²⁷ Журналістика-98. – К., 1998. – С.94.
- ²⁸ Стратегія розвитку телерадіоінформаційного простору України. – К., 2002. – С.8.
- ²⁹ Телебачення і радіо України: Довідник. – К., 2001. – С.158.
- ³⁰ Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. 1993–2003. – К., 2003. – С.4, 8.
- ³¹ Телекритика. – 2008. – №5. – С.9.
- ³² Уроки журналістики і життя. Книга роздумів, спостережень, спогадів випускників одного курсу. – К., 2002. – С.88.
- ³³ Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра. – С.63.
- ³⁴ Там само. – С.91.
- ³⁵ Прозорість влади і засоби масової інформації. – Луцьк, 2003. – С.56–57.
- ³⁶ Телекритика. – 2008. – №5. – С.36, 37.
- ³⁷ Тарасюк П. Хто наступний? – Житомир, 1997. – С.2.
- ³⁸ Вечірній Київ. – 1999. – 14 грудня.
- ³⁹ Журналістська осінь-2002. – К., 2003. – С.1.
- ⁴⁰ Там само. – С.3.

The article systemizes and analyses the way of development and up-to-date state of Ukrainian television, its place in the system of mass media. The author shows the main trends of all-Ukrainian and regional television channels' activity, their depiction of political, economical, social and cultural problems.